

بررسی ترکیب‌پذیری عمومی و خصوصی و تجزیه ژنتیکی صفات مختلف گندم نان در دو شرایط بدون تنش و تنش خشکی

محمد ضابط^{۱*}، امیر ابراهیم‌زاده^۲، زهره علیزاده^۳ و علیرضا صمد زاده^۴

۱- دانشیار، گروه زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه بیرجند، بیرجند

۲- دانش‌آموخته کارشناسی ارشد، گروه زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه بیرجند، بیرجند

۳- استادیار، گروه زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه بیرجند، بیرجند

۴- مربی، گروه زراعت و اصلاح نباتات، دانشکده کشاورزی، دانشگاه بیرجند، بیرجند

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۸/۱۳ - تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۱۱/۰۶

چکیده

تولید ارقام جدید و سازگار به محیط‌های مختلف از اهداف مهم به‌نژادگران به‌شمار می‌رود. تلاقی ارقام جدید و گزینش ژنوتیپ‌های برتر از نظر صفات مطلوب در بین نتایج آن‌ها همواره مورد استفاده به‌نژادگران قرار گرفته است. ۲۸ ژنوتیپ حاصل از تلاقی یک آزمایش دی‌آل 7×7 یک‌طرفه شامل هفت والد (الوند، آنفارم ۹، چمران ۲، بک‌کراس روشن، قدس، افق و سرخ‌دانه) و ۲۱ دورگ حاصل از آن‌ها در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار در مزرعه تحقیقاتی دانشکده کشاورزی دانشگاه بیرجند در دو شرایط بدون تنش و تنش خشکی مورد بررسی قرار گرفتند. تجزیه واریانس نشان داد که بین ژنوتیپ‌ها در کلیه صفات تفاوت معنی‌دار وجود داشت. میانگین مربعات GCA و SCA در شرایط بدون تنش و تنش در همه صفات معنی‌دار بود، لذا جزء افزایشی و غیرافزایشی واریانس قابل توارث در وراثت کلیه صفات نقش داشت. والد بک‌کراس روشن دارای ترکیب‌پذیری بالا و والد افق دارای ترکیب‌پذیری پایینی در اکثر صفات در هر دو شرایط بدون تنش و تنش بودند. در هر دو شرایط دورگ‌های بک‌کراس روشن $\times$ چمران ۲، سرخ‌دانه $\times$ قدس و افق $\times$ آنفارم ۹ بالاترین دورگ از لحاظ عملکرد و صفات وابسته بودند. تجزیه واریانس هیمن نشان داد که جزء a (تنوع ژنتیکی افزایشی)، جزء b (تنوع ژنتیکی غالبیت)، جزء b_1 (هتروزیس)، جزء b_2 (هتروزیس خاص هر والد) و جزء b_3 (انحراف غالبیت خاص هر تلاقی) در هر دو شرایط در تمامی صفات معنی‌دار بود. تجزیه هیمن نتایج تجزیه گریفینگ را مورد تأیید قرار داد.

واژگان کلیدی: تجزیه گریفینگ، تجزیه هیمن، دی‌آل، واریانس افزایشی، واریانس غالبیت

* نویسنده مسئول، آدرس پست الکترونیکی: mzbabet@birjand.ac.ir

مقدمه

گندم مهم‌ترین گیاه زراعی جهان است که دارای بالاترین سطح کشت و تولید در بین دیگر غلات بوده و سلطان غلات شناخته می‌شود (Costa et al., 2013). سطح زیرکشت گندم در دنیا ۲۱۸/۵ و در ایران ۶/۷ میلیون هکتار و تولید کل آن در جهان ۷۷۱/۷ و در ایران ۱۴ میلیون تن گزارش شده است. متوسط عملکرد آن در جهان ۳۵۳۱/۲ و در ایران ۲۰۸۹/۶ تن در هر هکتار است (FAO, 2017). ایران در منطقه خشک و نیمه‌خشک قرار گرفته است و بنابراین افزایش تولید این محصول در کشور حائز اهمیت فراوانی است. در کنار اهمیت بالای این محصول، کمبود آب در بسیاری از نقاط دنیا به‌عنوان مهم‌ترین عامل محدودکننده تولید آن محسوب می‌شود، بنابراین ایجاد و استفاده از ارقام متحمل به شرایط خشکی نیز از اهمیت زیادی برخوردار است (Gol-Abadi et al., 2008).

انتخاب روش به‌نژادی مناسب برای بهره‌برداری بهتر از پتانسیل ژنتیکی صفات مختلف زراعی در یک گیاه بستگی به نوع عمل‌ژن‌های کنترل‌کننده صفت و نحوه توارث آن‌ها دارد (Zare et al., 2008). بررسی اجزای ژنتیکی و نحوه توارث تعدادی از صفات مورفولوژیکی به روش تجزیه دی‌آل در شش ژنوتیپ گندم دوروم و دورگ‌های حاصل از آن‌ها نشان داد که برای صفات عملکرد دانه، تعداد دانه در سنبله، طول سنبله و تعداد پنجه بارور سهم واریانس افزایشی نسبت به واریانس غالبیت و آل‌های غالب نسبت به آل‌های مغلوب بیشتر بود. در کنترل صفات عملکرد دانه، تعداد دانه در سنبله، طول سنبله، تعداد پنجه بارور و وزن صد دانه غالبیت ناقص و در طول پدانکل فوق غالبیت ژن‌ها نقش داشت (Sadeghzadeh-Ahari et al., 2015). در پژوهشی میانگین مربعات ترکیب‌پذیری عمومی (GCA¹) صفات تعداد سنبلچه در سنبله و تعداد دانه در سنبله معنی‌دار بود که این نتیجه نشان دهنده سهم بیشتر واریانس افزایشی در

کنترل این صفات بود (Nanda et al., 1983; Mondal and Dasgupta, 1998). بررسی صفات قدرت رشد گیاهچه، طول دوره پر شدن دانه، محتوی کلروفیل، دمای کانوبی، طول دانه و عملکرد دانه نشان داد که در کنترل ژنتیکی این صفات اثرات افزایشی و غیرافزایشی دخیل بودند، اما سهم اثرات غیرافزایشی نسبت به افزایشی بیشتر بود و عمل فوق‌غالبیت ژن‌ها نقش بارزی داشت (Mohammadi et al., 2017). احمدی و همکاران (Ahmadi et al., 2003) با استفاده از تجزیه دی‌آل در هشت ژنوتیپ گندم زمستانه در محیط واجد تنش خشکی، وراثت‌پذیری خصوصی متوسطی را برای عملکرد دانه، وزن ۵۰۰ دانه، تعداد دانه در سنبله و ارتفاع گیاه گزارش نمودند. در این بررسی سهم اثرات افزایشی ژن‌ها برای اکثر صفات از اهمیت بیشتری در مقایسه با اثرات غیرافزایشی برخوردار بود. مطالعات خواهانی و همکاران (Khahani et al., 2018) نشان داد که هم اثرات افزایشی و هم غالبیت در کنترل ژنتیکی صفات عملکرد، تعداد سنبلچه در سنبله، تعداد دانه در سنبله، سطح برگ، طول میانگره سوم، طول میانگره دوم، قطر میانگره دوم، قطر میانگره سوم و شاخص برداشت نقش دارد. طی یک مطالعه صفات ارتفاع بوته، تعداد دانه در سنبله، عملکرد دانه، وزن صد دانه و مساحت برگ پرچم از وراثت‌پذیری پائینی برخوردار بود و اثرات غیرافزایشی ژن‌ها در کنترل آن‌ها سهم بیشتری داشت (Sadeghzadeh-Ahari et al., 2018). موفقیت بسیاری از روش‌های به‌نژادی به انتخاب والد‌های مناسب بستگی دارد. ارقام با توانایی ترکیب‌پذیری عمومی بالا در اصلاح گیاهان خودگردانه‌افشان از ارزش بیشتری برخوردار هستند، بنابراین تعیین ترکیب‌پذیری عمومی و خصوصی والدین جهت استفاده در برنامه‌های دورگ‌گیری مورد توجه به‌نژادگران می‌باشد (Sharma et al., 1980). پژوهش حاضر با استفاده از والدین و نتاج F_1 حاصل از تلاقی بین ژنوتیپ‌های مختلف گندم به‌منظور بررسی نوع عمل ژن، بررسی ترکیب‌پذیری ارقام مختلف، معرفی بهترین دورگ

1- General combining ability

در شرایط تنش خشکی دور آبیاری هر بیست روز (بر اساس ۲۵۰ میلی‌متر تبخیر از تشتک تبخیر کلاس A) در نظر گرفته شد. هم‌زمان با اولین آبیاری در بهار تیمار آبیاری اعمال شد. در اواخر خرداد، برداشت به‌وسیله دست انجام شد. با در نظر گرفتن اثر حاشیه‌ای، کل خط در F_1 ها و خط وسطی در والدین برداشت گردید. صفات زراعی مورد مطالعه شامل ارتفاع بوته (میانگین ارتفاع ۲۰ بوته برحسب سانتی‌متر)، تعداد پنجه‌ها (میانگین تعداد پنجه در ۲۰ بوته)، طول سنبله (میانگین طول ۲۰ سنبله برحسب سانتی‌متر)، طول پدانکل (میانگین طول پدانکل ۲۰ ساقه برحسب سانتی‌متر)، وزن ساقه (میانگین وزن ۲۰ ساقه برحسب گرم)، تعداد سنبله در بوته (میانگین تعداد سنبله در ۲۰ بوته)، تعداد سنبلچه در سنبله (میانگین تعداد سنبلچه در ۲۰ سنبله)، تعداد دانه در سنبله (میانگین تعداد دانه در ۲۰ سنبله)، وزن سنبله (میانگین وزن ۲۰ سنبله برحسب گرم)، وزن هزار دانه (وزن ۱۰۰۰ دانه برحسب گرم)، عملکرد دانه (عملکرد دانه خط برداشت شده برحسب گرم)، عملکرد بیولوژیکی (عملکرد بیولوژیکی خط برداشت شده برحسب گرم)، شاخص برداشت (تقسیم عملکرد دانه بر عملکرد بیولوژیکی) و درصد پروتئین (میانگین دو تکرار از هر بلوک به روش کج‌لدال (Kjeldahl, 1883)) بودند. داده‌های آزمایش در ابتدا با بررسی ضریب چولگی و کشیدگی (در بازه ۲ تا -۲ نرمال) و سپس با آزمون شاپیرو - ویلک^۱ با نرم‌افزار SPSS برای نرمال بودن آزمون شدند. آزمون غیریکنواختی واریانس‌های درون تیماری با استفاده از آزمون‌های بارتلت (نرم‌افزار MSTATC) و لون (IBM SPSS v22) انجام شد. ابتدا تجزیه واریانس داده‌ها صورت گرفت تا معنی‌دار بودن تفاوت بین ژنوتیپ‌ها آشکار گردد. با توجه به آنکه والدین به‌طور تصادفی انتخاب نشده بودند و از طرفی چون در آزمایش F_1 ها به‌همراه والدین استفاده گردید، لذا تعیین ترکیب‌پذیری و نحوه عمل ژن با استفاده از روش دو مدل یک گریفینگ (Griffing, 1956a,b)

و بررسی وراثت‌پذیری صفات مختلف گندم به‌خصوص عملکرد در دو شرایط بدون تنش و تنش خشکی در شرایط آب و هوایی بیرجند اجرا گردید.

مواد و روش‌ها

این تحقیق در مزرعه پژوهشی دانشکده کشاورزی دانشگاه بیرجند با عرض جغرافیایی ۳۲ درجه و ۵۶ دقیقه شمالی، طول جغرافیایی ۵۹ درجه و ۱۳ دقیقه شرقی و ارتفاع ۱۴۸۰ متر از سطح دریا و طی سال‌های ۹۶-۱۳۹۴ انجام شد. در این راستا، از بذور هفت ژنوتیپ افق، قدس، الوند، بک‌کراس‌روشن (زمستانه)، آنفارم ۹، چمران ۲ و رقم محلی سرخ‌دانه بیرجند که دارای تفاوت‌های بارز ژنتیکی و مورفولوژیکی و هم‌چنین تحمل به خشکی متفاوتی بودند، استفاده شد (جدول ۱).

در سال زراعی ۹۵-۱۳۹۴ هر ژنوتیپ در دو خط به طول سه متر، فاصله بین ردیف‌ها ۶۰ سانتی‌متر، فاصله بوته‌ها روی ردیف ۵ تا ۱۰ سانتی‌متر و در عمق دو تا پنج سانتی‌متری کاشته شدند. از اوایل تا اواخر اردیبهشت‌ماه سال ۱۳۹۵ بسته به آمادگی بوته‌ها (با توجه به تاریخ یکسان کاشت)، کلیه تلاقی‌های ممکن به‌صورت دی‌آل یک‌طرفه انجام شد. در این راستا از سنبله‌های جوان‌تر برای ارقامی که زودتر به گل رفتند استفاده شد. در اواخر بهار بذور حاصل از بوته‌های مادری و F_1 برداشت شدند. در آبان ماه سال ۱۳۹۵ بذورهای والدین (هفت ژنوتیپ) به‌همراه نتاج (۲۱ دورگ F_1) یعنی مجموعاً ۲۸ ژنوتیپ در دو شرایط بدون تنش و تنش خشکی در قالب طرح بلوک‌های کامل تصادفی با سه تکرار مورد ارزیابی قرار گرفتند. طول هر خط کشت ۱/۳ متر و فاصله بذور روی هر خط کشت دو الی پنج سانتی‌متر در نظر گرفته شد. فاصله بین ردیف‌ها ۶۰ سانتی‌متر بود و بذرها در عمق دو الی پنج سانتی‌متر کشت شدند. هر ژنوتیپ والدینی در سه خط و با توجه به مقدار بذر کم F_1 ها، هر دورگ در یک خط کشت شدند. در شرایط بدون تنش تیمار آبیاری بر اساس دور آبیاری رایج در منطقه یعنی هر ده روز (بر اساس ۱۰۰ میلی‌متر تبخیر از تشتک تبخیر کلاس A) و

1- Shapiro-Wilk test

اختلافات متقابل که به c تعلق نمی‌گیرد (Hayman, 1954). اثر اصلی b بیشتر به سه اثر تقسیم می‌شود، b_1 آزمون میانگین انحرافات F_1 از میانگین ارزش‌های والدینی، b_2 آزمون اینکه آیا میانگین انحرافات غالبیت F_1 از میانگین ارزش‌های والدینی در هر آرایه نسبت به کل آرایه متفاوت است و b_3 آزمون انحرافات غالبیت که منحصر به فرد هر F_1 است (Hayman, 1954; Mather and Jinks, 1971). تجزیه هیمن مطابق با برنامه SASHAYDIALL (Makumbi et al., 2018)، تجزیه گریفینگ مطابق با برنامه کانگ (Manjit, 2003) و سایر تجزیه‌ها همه با نرم‌افزار SAS v9.2 انجام شد.

صورت گرفت. پارامترهای ژنتیکی زیر به روش هیمن برآورد گردید. طبق نظریه هیمن، پارامترهای افزایشی (D) و اثرات غالبیت H و توزیع ژن‌ها (F) به شرح زیر است: $D = 4Suvd^2$; $H_1 = 4Suvh^2$; $H_2 = 16Su^2v^2h^2$; فرآوانی‌های u و v به ترتیب، افزایشی و کاهش‌ی‌آل‌ها، d نشان دهنده واریانس ژنتیکی افزایشی و h تفاوت بین مقادیر هتروزیگوت و میانگین هموزیگوت‌ها است (Hayman, 1954). جدول ANOVA دی‌آل به روش هیمن شامل اثرات اصلی با علامت a اثرات ژنتیکی افزایشی، b اثرات ژنتیکی غالبیت، c میانگین اثرات مادری هر لاین والدینی و d واریانس

جدول ۱- خصوصیات ارقام گندم مورد مطالعه

Table 1. Characteristics of studied wheat cultivars

رقم Cultivar	خصوصیات Characteristics
چمران ۲ Chamran2	تیپ رشد بهاره؛ مناسب مناطق گرم و خشک؛ ارتفاع بوته: ۱۰۲ سانتی‌متر؛ نیمه‌مقاوم تا نیمه‌حساس به زنگ‌های زرد و قهوه‌ای؛ مقاوم به زنگ‌سیاه، خوابیدگی، ریزش دانه و گرما Spring growth type; Suitable for hot and dry areas; plant height 102 cm; Semi-resistant up to semi-susceptible to yellow and brown rusts; Resistant to black rust, lodging, shattering and warm
قدس Qods	تیپ رشد بینابین، میانگین عملکرد: ۶/۱ تن، حساس به زنگ زرد؛ مقاوم به خوابیدگی؛ نیمه‌مقاوم به ریزش دانه؛ درصد پروتئین: ۱۰/۵؛ وزن هزاردانه: ۴۲ گرم Intermediate growth type; Average yield: 6.1 ton; Susceptible to yellow rust; Resistant to lodging; Semi-resistant to shattering; %Protein 10.5; 1000-grain weight: 42gr
الوند Alvand	تیپ رشد نیمه‌زمستانه؛ مناسب مناطق سرد؛ ارتفاع بوته: ۱۱۰-۱۰۵ سانتی‌متر؛ مقاوم به خوابیدگی؛ رنگ‌دانه کهربایی؛ وزن هزاردانه ۴۰ گرم؛ درصد پروتئین: ۱۲/۵؛ متحمل به زنگ زرد و قهوه‌ای، شوری، خشکی و ریزش دانه Mid-winter growth type; Suitable for cold areas; Plant height: 105-110cm; Resistant to lodging Amber grain color; 1000-grain weight: 40gr; %Protein: 12.5; Tolerant to yellow and brown rust, salinity, drought and shattering
آنفارم ۹ Anfarm9	تیپ رشد اختیاری؛ مناسب اقلیم معتدل؛ ارتفاع بوته: ۱۰۰-۹۵ سانتی‌متر؛ وزن هزاردانه: ۴۳؛ متحمل به زنگ زرد و قهوه‌ای و گرما؛ مقاوم به شوری؛ رنگ دانه کهربایی؛ درصد پروتئین: ۱۱/۵؛ وزن هزاردانه: ۴۳ گرم Facultative growth type; Suitable for temperate climate; plant height: 95-100cm; Tolerant to yellow and brown rust and heat; Resistant to salinity; amber seed; % Protein: 11.5; 1000-grain weight: 43gr
افق Ofogh	تیپ رشد بهاره؛ مناسب مناطق با آب یا خاک شور؛ ارتفاع بوته: ۷۴ سانتی‌متر؛ درصد پروتئین: ۱۱/۵؛ رنگ دانه کهربایی؛ متحمل به شوری، خوابیدگی و ریزش دانه؛ نیمه مقاوم تا نیمه حساس به زنگ‌های زرد، قهوه‌ای و سیاه Spring growth type; Suitable for areas with saline soil or water; Plant height: 74cm; %Protein: 11.5; Amber grain color; Tolerant to salt; lodging and shattering; Semi-resistant up to semi-susceptible to yellow, brown and black rust
بک‌کراس روشن BC- Roshan	تیپ رشد نیمه زمستانه؛ مناسب مناطق سرد و معتدل؛ ارتفاع بوته: ۱۱۰-۱۱۵ سانتی‌متر؛ نیمه مقاوم به خوابیدگی؛ رنگ‌دانه روشن؛ وزن هزاردانه: ۴۲ گرم؛ درصد پروتئین: ۱۱؛ نیمه حساس به زنگ زرد؛ مقاوم به زنگ قهوه‌ای Mid-winter growth type; Suitable for cold and temperate areas; Plant height: 110-115 cm; Semi-resistant to lodging; Light grain color; 1000-grain weight 42gr; %Protein: 11; Semi-susceptible to yellow rust; Resistant to brown rust

نتایج و بحث

شرایط تنش عملکرد بیولوژیک، شاخص برداشت، تعداد دانه در سنبله، طول سنبله و وزن سنبله بیشترین تأثیر را بر عملکرد دانه داشتند (جداول ۴ و ۵). لازم به ذکر است که صفات تعداد دانه در سنبله و وزن سنبله در شرایط تنش با ضریب منفی وارد مدل گردید که حکایت از همبستگی منفی آن با عملکرد دانه دارد.

تجزیه گریفینگ: میانگین مربعات GCA در شرایط بدون تنش و تنش در همه صفات معنی‌دار بود. این نتایج نشان داد که بین اثرات GCA تفاوت معنی‌دار وجود داشت، بنابراین جزء افزایشی واریانس قابل توارث در وراثت کلیه صفات وابسته به عملکرد نقش داشت. با نگاهی به میانگین مربعات SCA ملاحظه می‌شود که در شرایط بدون تنش و تنش در کلیه صفات اثرات SCA معنی‌دار بودند. با توجه به این نتایج می‌توان گفت که جزء غیرافزایشی واریانس قابل توارث نیز در کلیه صفات تأثیرگذار بود (جداول ۶ و ۷).

ترکیب‌پذیری عمومی صفات مرتبط با عملکرد گندم: نتایج حاصل از برآورد ترکیب‌پذیری‌های عمومی ژنوتیپ‌ها برای صفات مختلف نشان داد که در شرایط بدون تنش و تنش ژنوتیپ‌های والدینی دارای ترکیب‌پذیری عمومی معنی‌داری در جهت مثبت و یا منفی بودند. در اینجا با توجه به ضرایب رگرسیون مثبت اکثر صفات در مدل، مقادیر ترکیب‌پذیری مثبت و در دو صفت تعداد دانه در سنبله و وزن سنبله مقادیر ترکیب‌پذیری منفی مطلوب خواهد بود.

نتایج حاصل از تجزیه واریانس ساده نشان داد که در شرایط بدون تنش در کلیه صفات (به‌استثنای تعداد پنجه) و در شرایط تنش در کلیه صفات (به‌استثنای وزن هزار دانه) بین ژنوتیپ‌ها تفاوت معنی‌داری در سطح یک درصد وجود داشت (جداول ۲ و ۳)، بنابراین برای کلیه صفات به‌استثنای دو صفت فوق مجاز به انجام تجزیه دی‌آل هستیم. تجزیه واریانس مرکب نیز نشان داد که بین دو شرایط در کلیه صفات (به‌استثنای وزن هزار دانه) تفاوت معنی‌داری وجود داشت. اثرات متقابل ژنوتیپ × محیط برای کلیه صفات به‌استثنای وزن هزار دانه و درصد پروتئین معنی‌دار گردید. معنی‌دار بودن اثر متقابل ژنوتیپ × محیط حاکی از آن است که روند تغییرات ژنوتیپ‌ها برای صفات مختلف (به‌استثنای دو صفت فوق) در دو شرایط بدون تنش و تنش متفاوت بود (جداول نیامده است). پس از مشخص شدن اختلاف معنی‌دار بین ژنوتیپ‌ها، اقدام به تجزیه گریفینگ در دو شرایط بدون تنش و تنش گردید. با توجه به آن‌که عملکرد مهم‌ترین اولویت در برنامه‌های به‌نژادی است و از طرفی تعداد صفات اندازه‌گیری شده زیاد بود، لذا جهت تمرکز روی صفات مهم‌تر، ابتدا تجزیه رگرسیون گام به گام انجام شد تا صفات تأثیرگذار بر عملکرد دانه مشخص گردد تا از این طریق، عملکرد دانه و صفات وابسته به آن بهتر مورد واکاوی قرار گیرد. تجزیه رگرسیون گام به گام نشان داد که در شرایط بدون تنش وزن سنبله، شاخص برداشت، عملکرد بیولوژیک، ارتفاع بوته و طول پدانکل و در

جدول ۲- تجزیه واریانس صفات مختلف گندم در شرایط بدون تنش

Table 2. Analysis of variance of different traits of wheat in normal condition

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی D.F	میانگین مربعات صفات Mean square of traits							
		ارتفاع بوته Plant height	وزن هزاردانه 1000-seed weight	طول پدانکل Peduncle length	طول سنبله طول پدانکل Spike length	وزن سنبله Spike weight	تعداد دانه در سنبله No. of grain per spike	تعداد سنبله در بوته No. of spike per plant	تعداد سنبله در سنبله No. of spikelet per spike
تکرار Replication	2	150.6**	398.7**	120.9**	10.0**	12311.8**	613.4**	272.0**	96.7**
ژنوتیپ Genotype	27	381.4**	91.1**	31.7**	2.8**	9397.9**	382.2**	120.5**	8.1**
خطا Error	54	2.28	30.9	0.09	0.0001	0.18	0.17	0.13	0.02

** معنی‌دار در سطح احتمال یک درصد
** : Significance at 1% probability level

ادامه جدول ۲
Continued Table 2

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی D.F	میانگین مربعات صفات Mean square of traits					
		وزن ساقه Stem weight	عملکرد بیولوژیک Biological yield	شاخص برداشت Harvest index	درصد پروتئین Protein percent	تعداد پنجه‌ها No. of tillers	عملکرد دانه Grain yield
تکرار Replication	2	24555.4**	34177.7**	0.009**	66.5**	38.0 ^{ns}	9400.2**
ژنوتیپ Genotype	27	9441.9**	34556.0**	0.005**	8.8**	307.4 ^{ns}	4711.7**
خطا Error	54	121.1	1.3	0.0001	0.10	189.3	15.5

^{ns} و **: به ترتیب عدم معنی داری و معنی داری در سطح احتمال یک درصد
^{ns} and **: Non-significant and significance at 1% probability level, respectively

جدول ۳- تجزیه واریانس صفات مختلف گندم در شرایط تنش
Table 3. Analysis of variance of different traits of wheat in stress condition

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی D.F	میانگین مربعات صفات Mean square of traits							
		ارتفاع بوته Plant height	وزن هزاردانه 1000-seed weight	طول پدانکل Peduncle length	طول سنبله Spike length	وزن سنبله Spike weight	تعداد دانه در سنبله No. of grain per spike	تعداد سنبله در بوته No. of spike per plant	تعداد سنبله در سنبله No. of spikelet per spike
تکرار Replication	2	39.3**	1530.3 ^{ns}	51.3**	0.23**	132.5**	519.8**	42.8**	25.1**
ژنوتیپ Genotype	27	374.7**	1534.1 ^{ns}	38.1**	1.33**	5199.0**	311.6**	36.1**	9.3**
خطا Error	54	0.20	1383.9	0.04	0.009	0.15	0.41	0.31	0.08

^{ns} و **: به ترتیب عدم معنی داری و معنی داری در سطح احتمال یک درصد
^{ns} and **: Non-significant and significance at 1% probability level, respectively

ادامه جدول ۳
Continued Table 3

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی D.F	میانگین مربعات صفات Mean square of traits					
		وزن ساقه Stem weight	عملکرد بیولوژیک Biological yield	شاخص برداشت Harvest index	درصد پروتئین Protein percent	تعداد پنجه‌ها No. of Tillers	عملکرد دانه Grain yield
تکرار Replication	2	11801.0**	5907.7**	0.03**	17.6**	121.1**	5350.2**
ژنوتیپ Genotype	27	6311.2**	18480.9**	0.01**	8.7**	63.3**	2771.9**
خطا Error	54	4.4	131.2	0.0001	0.19	0.31	13.2

جدول ۴- تجزیه رگرسیون گام به گام در شرایط بدون تنش
Table 4. Stepwise regression analysis in non-stress condition

صفات Traits	ضریب رگرسیون Beta	R ² تصحیح شده Adjusted R square	t	Sig.
وزن سنبله Spike length	0.28**	0.889	5.70	0.000
شاخص برداشت Harvest index	0.33**	0.955	20.3	0.000
عملکرد بیولوژیک Biologic yield	0.55**	0.983	11.6	0.000
ارتفاع گیاه Plant height	0.04**	0.985	3.12	0.003
طول پدانکل Peduncle length	0.04*	0.986	2.43	0.017
ثابت Constant	113.615**	-	-22.6	0.000

* و **: به ترتیب معنی دار در سطح احتمال پنج و یک درصد
* and **: Significance at the 5% and 1% probability levels, respectively

جدول ۵- تجزیه رگرسیون گام به گام در شرایط تنش

Table 5. Stepwise regression analysis in stress condition

صفات Traits	ضریب رگرسیون Beta	R ² تصحیح شده Adjusted R Square	t	Sig.
عملکرد بیولوژیک Biologic yield	0.81**	0.525	24.9	0.000
شاخص برداشت Harvest index	0.69**	0.975	39.7	0.000
تعداد دانه در سنبله Number of grand per spike	-0.08**	0.976	-3.70	0.000
طول سنبله Spike length	0.06**	0.978	2.88	0.005
وزن سنبله Spike weight	-0.08*	0.979	-2.56	0.012
ثابت Constant	-100.9**	-	-11.99	0.000

* و **: به ترتیب معنی‌دار در سطح احتمال پنج و یک درصد

*and **: Significance at the 5% and 1% probability levels, respectively

جدول ۶- تجزیه گریفینگ صفات مختلف گندم در شرایط بدون تنش

Table 6. Analysis of variance using Griffing method in different traits of wheat in normal condition

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی D.F	میانگین مربعات صفات Mean square of traits					
		عملکرد دانه Grain yield	وزن سنبله Spike weight	شاخص برداشت Harvest index	عملکرد بیولوژیک Biological yield	ارتفاع بوته Plant height	طول پدانکل Peduncle length
تکرار Replication	2	9400.2**	12311.8**	0.010**	34177.7**	150.7**	120.9**
ترکیب‌پذیری عمومی GCA	6	3872.6**	8150.7**	0.008**	41252.4**	732.4**	56.1**
ترکیب‌پذیری خصوصی SCA	21	4951.5**	9754.2**	0.005**	3264.8**	281.1**	24.7**
خطا Error	54	15.5	0.18	0.0001	1.31	2.28	0.099

** : معنی‌دار در سطح احتمال یک درصد

** : Significance at 1% probability level

جدول ۷- تجزیه گریفینگ صفات مختلف گندم در شرایط تنش

Table 7. Analysis of variance using Griffing method of different traits in wheat in stress condition

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی D.F	میانگین مربعات صفات Mean square of traits					وزن سنبله Spike weight
		عملکرد دانه Grain yield	عملکرد بیولوژیک Biological yield	شاخص برداشت Harvest index	تعداد دانه در سنبله No. of grain per spike	طول سنبله Spike length	
تکرار Replication	2	5350.2**	5907.8**	0.032**	519.8**	0.23**	132.5**
ترکیب‌پذیری عمومی GCA	6	2258.5**	9676.2**	0.009**	379.2**	2.07**	3280.3**
ترکیب‌پذیری خصوصی SCA	21	2918.6**	20996.6**	0.018**	292.3**	1.12**	5747.2**
خطا Error	54	13.3	131.2	0.0001	0.41	0.009	0.15

** : معنی‌دار در سطح احتمال یک درصد

** : Significance at 1% probability level

در شرایط بدون تنش (جدول ۸) از لحاظ عملکرد دانه بکراس روشن بالاترین و افق کمترین مقدار را داشت. از لحاظ وزن سنبله: بکراس روشن بالاترین و قدس کمترین، شاخص برداشت: قدس بالاترین و افق کمترین، عملکرد بیولوژیک: آنفارم ۹ بالاترین و قدس کمترین، ارتفاع بوته: سرخ دانه بالاترین و افق کمترین، طول پدانکل: بکراس روشن بالاترین و افق کمترین مقدار ترکیب پذیری عمومی را از جنبه عملکرد دانه داشتند.

در شرایط تنش (جدول ۹) از لحاظ عملکرد دانه: بکراس روشن بالاترین و افق کمترین مقدار ترکیب پذیری عمومی را داشت؛ از لحاظ عملکرد بیولوژیک: سرخ دانه بالاترین و چمران ۲ کمترین، شاخص برداشت: بکراس روشن بالاترین و افق کمترین، تعداد دانه در سنبله: بکراس روشن بالاترین و الوند کمترین، طول سنبله: الوند بالاترین و چمران ۲ کمترین و وزن سنبله: چمران ۲ بالاترین و آنفارم ۹ کمترین مقدار ترکیب پذیری عمومی را از جنبه عملکرد دانه داشتند.

ترکیب پذیری خصوصی صفات مرتبط با عملکرد در گندم: نتایج حاکی از وجود تنوع بالا در ترکیب پذیری خصوصی ترکیبات مختلف حاصل از تلاقی ژنوتیپ های مورد مطالعه در شرایط بدون تنش و تنش بود. در شرایط

بدون تنش بالاترین دورگها از لحاظ عملکرد با توجه به صفت مورد بررسی به شرح ذیل بود. آنفارم ۹ × چمران ۲ بالاترین دورگ در عملکرد دانه، سرخ دانه × قدس بالاترین دورگ در وزن سنبله، چمران × قدس بالاترین دورگ در شاخص برداشت، بکراس روشن × چمران ۲ بالاترین دورگ در صفت عملکرد بیولوژیک و طول پدانکل و افق × آنفارم ۹ بالاترین دورگ در صفت ارتفاع بودند (جدول ۱۰). در شرایط تنش سرخ دانه × قدس بالاترین دورگ در عملکرد دانه، افق × آنفارم ۹ بالاترین دورگ در عملکرد بیولوژیک، آنفارم ۹ × سرخ دانه بالاترین دورگ در شاخص برداشت، بکراس روشن × چمران ۲ بالاترین دورگ در تعداد دانه در سنبله، افق × چمران ۲ بالاترین دورگ در طول سنبله، بکراس روشن × قدس بالاترین دورگ در وزن سنبله بودند (جدول ۱۱).

در شرایط بدون تنش دورگ افق × قدس کمترین دورگ در صفت عملکرد دانه، دورگ افق × بکراس روشن کمترین دورگ در صفات وزن سنبله و عملکرد بیولوژیک، دورگ افق × چمران ۲ کمترین دورگ در صفت شاخص برداشت، دورگ افق × سرخ دانه کمترین دورگ در صفت ارتفاع بوته و دورگ الوند × افق کمترین دورگ در صفت طول پدانکل بودند (جدول ۱۰).

جدول ۸- مقادیر ترکیب پذیری عمومی صفات مرتبط با عملکرد در ژنوتیپ های گندم در شرایط بدون تنش

Table 8. General combining ability values of correlated traits with yield in wheat genotypes in normal condition

ژنوتیپ های گندم	عملکرد دانه	وزن سنبله	شاخص برداشت	عملکرد بیولوژیک	ارتفاع بوته	طول پدانکل
Wheat genotypes	Grain yield	Spike weight	Harvest index	Biological yield	Plant height	Peduncle length
الوند	-8.36**	-15.9**	0.003 ^{ns}	-35.0**	2.94**	-0.26**
Alvand						
افق	-18.6**	-15.4**	-0.024**	-34.1**	-5.39**	-2.52**
Ofogh						
آنفارم ۹	10.3**	21.7**	-0.008**	49.8**	-3.66**	1.62**
Anfarm9						
بکراس روشن	16.9**	22.4**	0.013**	34.6**	-0.61*	1.77**
BCRoshan						
چمران ۲	0.17 ^{ns}	-4.31**	0.007**	-11.2**	0.08 ^{ns}	0.02 ^{ns}
Chamran2						
قدس	-5.14**	-16.4**	0.026**	-40.5**	-3.35**	-0.54**
Qods						
سرخ دانه	4.67**	7.95**	-0.018**	36.4**	9.99**	-0.09 ^{ns}
Sorkhdane						

^{ns}, * و **: به ترتیب عدم معنی داری، معنی داری در سطح احتمال پنج و یک درصد

^{ns}, * and **: Non-significant, significance at the 5% and 1% probability levels, respectively

جدول ۹- مقادیر ترکیب‌پذیری عمومی صفات مرتبط با عملکرد در گندم در شرایط تنش

Table 9. General combining ability values of correlated traits with yield in wheat in stress condition

ژنوتیپ‌های گندم Wheat genotypes	عملکرد دانه Grain yield	عملکرد بیولوژیک Biological yield	شاخص برداشت Harvest index	تعداد دانه در سنبله No. of grain per spike	طول سنبله Spike length	وزن سنبله Spike weight
الوند Alvand	-0.62 ^{ns}	-9.95 ^{**}	0.007 [*]	7.09 ^{**}	0.35 ^{**}	10.2 ^{**}
افق Ofogh	-9.98 ^{**}	-13.5 ^{**}	-0.019 ^{**}	0.19 ^{ns}	-0.00 ^{ns}	-13.0 ^{**}
آنفارم ۹ Anfarm9	10.2 ^{**}	14.6 ^{**}	0.022 ^{**}	-2.93 ^{**}	-0.026 ^{ns}	10.8 ^{**}
بک‌کراس روشن BCRoshan	11.7 ^{**}	5.82 ^{**}	0.026 ^{**}	-4.26 ^{**}	-0.026 ^{ns}	2.64 ^{**}
چمران ۲ Chamran2	-8.65 ^{**}	-24.2 ^{**}	-0.005 ^{ns}	0.23 ^{ns}	-0.38 ^{**}	-17.3 ^{**}
قدس Qods	-7.74 ^{**}	-4.63 ^{**}	-0.012 ^{**}	1.71 ^{**}	-0.25 ^{**}	1.16 ^{**}
سرخ‌دانه Sorkhdane	5.07 ^{**}	31.8 ^{**}	-0.018 ^{**}	-2.04 ^{**}	0.34 ^{**}	5.48 ^{**}

^{ns}, ^{*} و ^{**}: به ترتیب عدم معنی‌داری، معنی‌داری در سطح احتمال پنج و یک درصد
^{ns}, ^{*} and ^{**}: Non-significant, significance at the 5% and 1% probability levels, respectively

جدول ۱۰- مقادیر ترکیب‌پذیری‌های خصوصی صفات مرتبط با عملکرد در دورگ‌های مختلف گندم در شرایط بدون تنش

Table 10. Specific combining ability values of correlated traits with yield in wheat hybrids in normal condition

ژنوتیپ‌های گندم Wheat genotypes	عملکرد دانه Grain yield	وزن سنبله Spike weight	شاخص برداشت Harvest index	عملکرد بیولوژیک Biological yield	ارتفاع بوته Plant height	طول پدانکل Pedunclelength
الوند × افق Alvand × Ofogh	7.0 ^{**}	19.1 ^{**}	-0.006 ^{ns}	37.6 ^{**}	9.31 ^{**}	-5.28 ^{**}
الوند × آنفارم ۹ Alvand × Anfarm9	29.0 ^{**}	47.0 ^{**}	0.040 ^{**}	33.6 ^{**}	0.71 ^{ns}	1.18 ^{**}
الوند × بک‌کراس روشن Alvand × BCRoshan	49.0 ^{**}	46.3 ^{**}	0.043 ^{**}	88.9 ^{**}	-0.90 ^{ns}	0.03 ^{ns}
الوند × چمران ۲ Alvand × Chamran2	-30.2 ^{**}	-46.9 ^{**}	-0.044 ^{**}	-41.3 ^{**}	-13.3 ^{**}	-3.21 ^{**}
الوند × قدس Alvand × Qods	-33.1 ^{**}	-49.8 ^{**}	-0.036 ^{**}	-62.9 ^{**}	4.80 ^{**}	0.67 ^{**}
الوند × سرخ‌دانه Alvand × Sorkhdane	25.5 ^{**}	5.05 ^{**}	0.019 [*]	-24.2 ^{**}	-5.47 ^{**}	4.05 ^{**}
افق × آنفارم ۹ Ofogh × Anfarm9	-46.5 ^{**}	0.84 ^{**}	0.048 ^{**}	22.0 ^{**}	14.8 ^{**}	3.63 ^{**}
افق × بک‌کراس روشن Ofogh × BCRoshan	-44.9 ^{**}	-84.1 ^{**}	0.007 ^{ns}	-147.3 ^{**}	-1.24 ^{ns}	-1.01 ^{**}
افق × چمران ۲ Ofogh × Chamran2	3.97 [*]	-27.4 ^{**}	-0.076 ^{**}	-66.2 ^{**}	-0.22 ^{ns}	-0.55 ^{**}
افق × قدس Ofogh × Qods	-58.8 ^{**}	-10.4 ^{**}	0.011 ^{ns}	3.47 ^{**}	0.70 ^{ns}	-1.76 ^{**}
افق × سرخ‌دانه Ofogh × Sorkhdane	-28.9 ^{**}	18.8 ^{**}	0.010 ^{ns}	-1.71 [*]	-19.0 ^{**}	2.19 ^{**}
آنفارم ۹ × بک‌کراس روشن Anfarm9 × BCRoshan	-25.2 ^{**}	-51.2 ^{**}	-0.061 ^{**}	-115.3 ^{**}	-3.70 ^{**}	-3.44 ^{**}
آنفارم ۹ × چمران ۲ Anfarm9 × Chamran2	80.9 ^{**}	-49.8 ^{**}	-0.003 ^{ns}	-89.8 ^{**}	2.14 ^{**}	2.37 ^{**}
آنفارم ۹ × قدس Anfarm9 × Qods	-21.6 ^{**}	-57.4 ^{**}	-0.015 [*]	-70.5 ^{**}	2.40 ^{**}	1.93 ^{**}
آنفارم ۹ × سرخ‌دانه Anfarm9 × Sorkhdane	-33.3 ^{**}	71.9 ^{**}	0.026 ^{**}	106.2 ^{**}	1.94 [*]	-2.51 ^{**}
بک‌کراس روشن × چمران ۲ BCRoshan × Chamran2	-3.63 ^{ns}	114.4 ^{**}	0.023 ^{**}	198.7 ^{**}	5.65 ^{**}	6.15 ^{**}
بک‌کراس روشن × قدس BCRoshan × Qods	0.44 ^{ns}	-38.4 ^{**}	0.031 ^{**}	-90.8 ^{**}	-2.11 ^{**}	-0.05 ^{ns}
بک‌کراس روشن × سرخ‌دانه BCRoshan × Sorkhdane	43.0 ^{**}	14.9 ^{**}	-0.024 ^{**}	72.1 ^{**}	5.30 ^{**}	-1.86 ^{**}
چمران ۲ × قدس Chamran2 × Qods	8.60 ^{**}	-51.4 ^{**}	0.053 ^{**}	-126.1 ^{**}	-5.43 ^{**}	-4.29 ^{**}
چمران ۲ × سرخ‌دانه Chamran2 × Sorkhdane	34.3 ^{**}	34.9 ^{**}	0.035 ^{**}	69.3 ^{**}	11.0 ^{**}	0.46 [*]
قدس × سرخ‌دانه Qods × Sorkhdane	61.0 ^{**}	116.9 ^{**}	-0.024 ^{**}	192.5 ^{**}	-2.62 ^{**}	2.20 ^{**}

^{ns}, ^{*} و ^{**}: به ترتیب عدم معنی‌داری، معنی‌داری در سطح احتمال ۵ و ۱ درصد
^{ns}, ^{*} and ^{**}: Non-significant, significance at the 5% and 1% probability levels, respectively

جدول ۱۱- مقادیر ترکیب پذیری خصوصی صفات مرتبط با عملکرد در دورگ‌های مختلف گندم در شرایط تنش

Table 11. Specific combining ability values of correlated traits with yield in wheat hybrids in stress condition

ژنوتیپ‌های گندم Wheat genotypes	عملکرد دانه Grain yield	عملکرد بیولوژیک Biological yield	شاخص برداشت Harvest index	تعداد دانه در سنبله No. of grain per spike	طول سنبله Spike length	وزن سنبله Spike weight
الوند × افق Alvand × Ofogh	6.34**	1.60 ^{ns}	0.034**	-8.00**	0.15**	-11.3**
الوند × آنفارم ۹ Alvand × Anfarm9	10.2**	86.8**	-0.057**	-0.30 ^{ns}	0.07 ^{ns}	69.5**
الوند × بک کراس روشن Alvand × BCRoshan	51.5**	116.2**	0.028*	-6.44**	0.17**	82.4**
الوند × چمران ۲ Alvand × Chamran2	-29.0**	-36.0**	-0.073**	-7.80**	-0.32**	-32.0**
الوند × قدس Alvand × Qods	-29.9**	-119.7**	0.042**	24.5**	1.04**	-59.9**
الوند × سرخ دانه Alvand × Sorkhdane	-1.65 ^{ns}	-38.6**	0.038**	7.53**	-0.49**	-19.0**
افق × آنفارم ۹ Ofogh × Anfarm9	20.1**	128.8**	-0.057**	-0.11 ^{ns}	-0.39**	42.9**
افق × بک کراس روشن Ofogh × BCRoshan	-20.7**	-70.8**	0.025*	-7.91**	-1.22**	-13.3**
افق × چمران ۲ Ofogh × Chamran2	-13.4**	-65.8**	0.037**	15.0**	1.23**	-13.3**
افق × قدس Ofogh × Qods	-3.63*	7.78 ^{ns}	-0.033**	-6.12**	0.30**	-2.00**
افق × سرخ دانه Ofogh × Sorkhdane	-25.6**	-37.7**	-0.09**	0.81*	0.15**	-19.5**
آنفارم ۹ × بک کراس روشن Anfarm9 × BCRoshan	-30.2**	-70.7**	-0.016 ^{ns}	6.51**	0.33**	-32.1**
آنفارم ۹ × چمران ۲ Anfarm9 × Chamran2	-11.6**	28.2**	-0.074**	-0.08 ^{ns}	-0.14**	17.5**
آنفارم ۹ × قدس Anfarm9 × Qods	-13.7**	-29.6**	-0.028*	-4.08**	0.03 ^{ns}	-30.6**
آنفارم ۹ × سرخ دانه Anfarm9 × Sorkhdane	5.60*	-97.5**	0.117**	-0.75*	0.26**	-41.2**
بک کراس روشن × چمران ۲ BCRoshan × Chamran2	46.6**	46.5**	0.104**	11.8**	0.25**	-19.3**
بک کراس روشن × قدس BCRoshan × Qods	-52.5**	-110.5**	-0.085**	-13.0**	-0.46**	-62.2**
بک کراس روشن × سرخ دانه BCRoshan × Sorkhdane	7.89**	51.9**	-0.02 ^{ns}	4.13**	0.72**	18.8**
چمران ۲ × قدس Chamran2 × Qods	-4.99*	-54.9**	0.045**	2.00**	-0.50**	-7.42**
چمران ۲ × سرخ دانه Chamran2 × Sorkhdane	12.7**	69.6**	-0.025*	-12.9**	-0.25**	38.6**
قدس × سرخ دانه Qods × Sorkhdane	63.4**	123.1**	0.102**	-2.41**	-0.77**	68.4**

^{ns}, *, ** و ***: به ترتیب عدم معنی داری، معنی داری در سطح احتمال پنج و یک درصد

^{ns}, *, ** and ***: Non-significant, significance at the 5% and 1% probability levels, respectively

در هر دو شرایط دورگ‌های بک کراس روشن × چمران ۲، سرخ دانه × قدس و افق × آنفارم ۹ دورگ‌های مناسبی بودند. دورگ‌های افق × قدس، افق × بک کراس روشن، افق × چمران ۲، افق × سرخ دانه و الوند × افق کمترین دورگ‌ها در شرایط بدون تنش و بک کراس روشن × قدس، الوند × قدس، افق × بک کراس روشن و الوند × بک کراس روشن کمترین دورگ در شرایط تنش در شرایط

در شرایط تنش بک کراس روشن × قدس کمترین دورگ در صفات عملکرد دانه، شاخص برداشت و تعداد دانه در سنبله، الوند × قدس کمترین دورگ در عملکرد بیولوژیک و تعداد دانه در سنبله، افق × بک کراس روشن کمترین دورگ در طول سنبله و دورگ الوند × بک کراس روشن کمترین دورگ در وزن سنبله شناسایی شدند (جدول ۱۱).

H_1 یا اندازه اثرات غالبیت در شرایط بدون تنش و تنش در کلیه صفات معنی‌دار گردید، لذا در کلیه صفات عمل غیرافزایشی ژن‌ها مهم و تأثیرگذار بوده است. H_2 یا اندازه اثرات غالبیت که در صورت فراوانی مساوی آلل‌های افزایشنده و کاهشنده مانند H_1 است، در شرایط بدون تنش و تنش در کلیه صفات معنی‌دار شد؛ لذا توزیع نامتقارن ژن‌ها با اثرات مثبت و منفی در والدین در مورد کلیه صفات وجود داشت. F که مبین متوسط کوواریانس اثرات افزایشی در غالبیت است در شرایط بدون تنش و تنش (به‌استثنای عملکرد بیولوژیک) در کلیه صفات معنی‌دار نگردید. لذا در تمامی صفات فراوانی آلل‌های غالب و مغلوب نسبتاً مساوی است و تنها در صفت عملکرد بیولوژیک در شرایط تنش فراوانی آلل‌های غالب و مغلوب مساوی نیست. با توجه به آن‌که علامت این پارامتر در شرایط بدون تنش و تنش در تمامی صفات مثبت است، لذا نتیجه‌گیری می‌شود که آلل‌های غالب صرف‌نظر از مثبت یا منفی بودن در بین والدین فراوانی بیشتری دارند.

در شرایط بدون تنش وراثت‌پذیری عمومی (h_b^2) بین حداقل ۰/۹۰ برای عملکرد دانه تا حداکثر ۰/۹۹ برای طول پدانکل، وزن سنبله و عملکرد بیولوژیک و در شرایط تنش بین حداقل ۰/۸۹ برای شاخص برداشت تا حداکثر ۰/۹۹ برای وزن سنبله و تعداد دانه در سنبله متغیر بود. با توجه به این‌که این پارامتر سهم واریانس ژنتیکی را از واریانس فنوتیپی کل نشان می‌دهد، لذا مقادیر بالای این پارامتر در کلیه صفات نشان دهنده سهم بالای واریانس ژنتیکی است. وراثت‌پذیری خصوصی (h_n^2) که سهم واریانس ژنتیکی افزایشی را از واریانس فنوتیپی کل می‌رساند بین حداقل ۰/۲۴ برای وزن سنبله تا حداکثر ۰/۴۲ برای صفت طول پدانکل در شرایط بدون تنش و بین حداقل ۰/۱۱ برای صفت شاخص برداشت تا حداکثر ۰/۳۳ برای طول سنبله در شرایط تنش متغیر بود (جداول ۱۴ و ۱۵).

آب و هوایی بیرجند شناسایی شدند. در هر دو شرایط افق $\times$ بک‌کراس روشن دورگی نامناسب بود. نکته دیگر این است که رقم محلی سرخ‌دانه در بالاترین دورگ‌ها مشارکت داشت و در بعضی صفات (وزن سنبله در شرایط بدون تنش و عملکرد دانه در شرایط تنش) بالاترین دورگ را تولید نمود، لذا می‌توان نتیجه گرفت که نبایستی بی‌دلیل ارقام تجاری را جایگزین ارقام محلی نمود و حداقل بایستی در تلاقی‌ها از آن‌ها بهره گرفت.

تجزیه واریانس صفات مرتبط با عملکرد در گندم به روش هیمن: جزء a که تنوع ژنتیکی افزایشی را نشان می‌دهد در شرایط بدون تنش و تنش در تمامی صفات مختلف معنی‌دار شد، بنابراین واریانس ژنتیکی افزایشی در تمامی این صفات نقش دارد. این جزء تخمینی از ترکیب‌پذیری عمومی گریفینگ است. جزء b که دال بر غالبیت است در شرایط بدون تنش و تنش در تمامی صفات معنی‌دار شد، بنابراین واریانس غالبیت نیز در اکثر صفات مؤثر است. جزء b_1 که مقایسه والدها در برابر تلاقی‌ها را مورد بررسی قرار می‌دهد در شرایط بدون تنش و تنش در همه صفات معنی‌دار شد، بنابراین در همه صفات هتروزیس را می‌توان ملاحظه کرد. جزء b_2 که هتروزیس خاص هر والد را نشان می‌دهد در شرایط بدون تنش و تنش در تمامی صفات معنی‌دار شد، بنابراین در تمامی صفات فراوانی نابرابر آلل‌های غالب و مغلوب مشاهده شد. جزء b_3 که بخشی از انحراف غالبیت خاص هر تلاقی را اندازه‌گیری می‌کند در شرایط بدون تنش و تنش در تمامی صفات معنی‌دار شد. این جزء معادل ترکیب‌پذیری خصوصی در تجزیه گریفینگ است و در اینجا نتایج حاصل از آن تجزیه را مورد تأکید قرار داد (جداول ۱۲ و ۱۳).

تجزیه عددی هیمن برای صفات مرتبط با عملکرد در گندم: برآورد پارامترهای ژنتیکی برای صفات مورد مطالعه نشان داد که D یا اثرات افزایشی در شرایط بدون تنش و تنش در کلیه صفات غیرمعنی‌دار شد، در نتیجه در کلیه این صفات عمل افزایشی ژن‌ها زیاد تأثیرگذار نبود.

جدول ۱۲- تجزیه واریانس صفات مرتبط با عملکرد به روش هیمن در ژنوتیپ‌های گندم در شرایط بدون تنش

Table 12. Analysis of variance of correlated traits with yield using Hayman method in wheat genotypes in normal condition

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی D.F	میانگین مربعات صفات Mean square of traits					
		عملکرد دانه	وزن سنبله	شاخص برداشت	عملکرد بیولوژیک	ارتفاع بوته	طول پدانکل
		Grain yield	Spike weight	Harvest index	Biological yield	Plant height	Peduncle length
تکرار Replication	2	9400.2**	12311.8**	0.010**	34177.7**	150.7**	120.9**
افزایشی A	6	11676.0**	18408.8**	0.014**	476304.9**	1085.6**	117.3**
غالبیت B	21	8749.9**	16253.3**	0.009**	1135719.0**	487.0**	2.2**
هتروزیس b ₁	1	6980.0**	24431.0**	0.004**	131931.6**	355.6**	31.4**
هتروزیس خاص هر تلاقی b ₂	6	6657.5**	15010.8**	0.004**	245392.6**	394.2**	52.9**
هر خاص انحراف غالبیت تلاقی b ₃	14	9773.1**	16201.7**	0.012**	758394.8**	536.2**	44.4**
خطا Error	96	196.9	0.2	0.0001	130.74	1.4	0.1

** : معنی داری در سطح احتمال یک درصد

** : Significance at the 1% probability level

جدول ۱۳- تجزیه واریانس به روش هیمن در صفات مرتبط با عملکرد در گندم در شرایط تنش

Table 13. Analysis of variance using Hayman method of correlated traits with yield in wheat in stress condition

منابع تغییرات S.O.V	درجه آزادی D.F	میانگین مربعات صفات Mean square of traits					
		عملکرد دانه	عملکرد بیولوژیک	شاخص برداشت	تعداد دانه در سنبله	طول سنبله	وزن سنبله
		Grain yield	Biological yield	Harvest index	No. of grain per spike	Spike length	Spike weight
تکرار Replication	2	5350.2**	5907.8**	0.032**	519.8**	0.23**	132.5**
افزایشی a	6	4729.7**	19119.2**	0.017**	785.3**	3.89**	8064.4**
غالبیت b	21	5183.4**	34139.9**	0.031**	543.2**	2.11**	9298.0**
هتروزیس b ₁	1	6698.2**	53122.5**	0.004*	74.6**	0.50**	9701.6**
هتروزیس خاص هر تلاقی b ₂	6	2611.6**	37523.4**	0.027**	244.5**	0.73**	11655.1**
انحراف غالبیت خاص هر تلاقی b ₃	14	6177.5**	31333.9**	0.034**	704.6**	2.82**	8259.0**
خطا Error	96	14.6	145.3	0.001	0.41	0.01	0.15

** : معنی داری در سطح احتمال یک درصد

** : Significance at the 1% probability level

جدول ۱۴- پارامترهای ژنتیکی صفات مختلف در ژنوتیپ‌های گندم در شرایط بدون تنش

Table 14. Genetic parameters of different traits in wheat genotypes in normal condition

پارامترهای ژنتیکی*	عملکرد دانه	وزن سنبله	شاخص برداشت	عملکرد بیولوژیک	ارتفاع بوته	طول پدانکل
Genetic parameters	Grain yield	Spike weight	Harvest index	Biological yield	Plant height	Peduncle length
E	196.9 ± 271.9	0.16 ± 484.2	0.0002 ± 0.0002	1.36 ± 1595.9	1.43 ± 18.9	0.11 ± 1.32
D	472.8 ± 769.2	2077.1 ± 1369.6	0.0013 ± 0.0005	8612.7 ± 5543.5	197 ± 53.4	4.02 ± 3.74
F	861.6 ± 1845.4	3897.8 ± 3285.7	0.0008 ± 0.0012	10789.5 ± 13298.7	187.8 ± 128.2	0.30 ± 8.97
H1	6883.9 ± 1851.9	14409.1 ± 3297.4	0.0066 ± 0.0012	45788.7 ± 13345.8	414.7 ± 128.6	36.8 ± 9.01
H2	5439.5 ± 1631.8	10835.2 ± 2905.4	0.0058 ± 0.0010	36051.8 ± 11759.5	321.8 ± 113.3	29.4 ± 7.94
h_b^2	0.90	0.99	0.93	0.99	0.98	0.99
h_n^2	0.25	0.24	0.29	0.29	0.38	0.42

*E: اثرات محیطی؛ D: اثرات افزایشی؛ H1: اثرات غالبیت، H2: اثرات غالبیت؛ F: کوواریانس اثرات افزایشی × غالبیت؛ h_b^2 : وراثت‌پذیری عمومی؛

h_n^2 : وراثت‌پذیری خصوصی

*E: Environmental effects; D: Additive effects; H1: Dominance effects; H2: Dominance effects; F: Covariance of additive × dominance effects; h_b^2 : General heritability; h_n^2 : Spicific heritability

جدول ۱۵- پارامترهای ژنتیکی صفات مختلف در گندم در شرایط تنش

Table 15. Genetic parameters of different traits in wheat genotypes in stress condition

پارامترهای ژنتیکی*	عملکرد دانه	عملکرد بیولوژیک	شاخص برداشت	تعداد دانه در سنبله	طول سنبله	وزن سنبله
Genetic parameters	Grain yield	Biological yield	Harvest Index	No. of grain per spike	Spike length	Spike weight
E	14.6 ± 160.3	145.3 ± 708	0.0006 ± 0.0009	0.41 ± 19.2	0.009 ± 0.05	0.14 ± 358
D	398.2 ± 453.5	6881 ± 2002	0.005 ± 0.003	35.9 ± 54.4	0.21 ± 0.16	1656 ± 1013
F	563.3 ± 1088	13932 ± 4804	0.0099 ± 0.0064	19.2 ± 130.5	0.013 ± 0.39	3663 ± 2430
H1	4037.8 ± 1091.1	31299 ± 4821	0.0251 ± 0.0064	419.2 ± 131.0	1.55 ± 0.39	8973 ± 2438
H2	3426 ± 962.1	22469 ± 4248	0.0119 ± 0.0057	361.3 ± 115.4	1.39 ± 0.35	6198 ± 2148
h_b^2	0.98	0.98	0.89	0.99	0.98	0.99
h_n^2	0.20	0.13	0.11	0.29	0.33	0.19

*E: اثرات محیطی؛ D: اثرات افزایشی؛ H1: اثرات غالبیت، H2: اثرات غالبیت؛ F: کوواریانس اثرات افزایشی × غالبیت؛ h_b^2 : وراثت‌پذیری عمومی؛

h_n^2 : وراثت‌پذیری خصوصی

*E: Environmental effects; D: Additive effects; H1: Dominance effects; H2: Dominance effects; F: Covariance of additive × dominance effects; h_b^2 : General heritability; h_n^2 : Spicific heritability

شرایط تنش نیز بالاترین بودند ولیکن دورگ‌هایی که در شرایط بدون تنش کمترین بودند در شرایط تنش کمترین نبودند؛ از این رو انتخاب ژنوتیپ‌ها بایستی در هر شرایط جداگانه صورت گیرد و ژنوتیپی که دارای عملکرد بالاتر و یا کمتری در شرایط بدون تنش می‌باشد لزوماً دارای عملکرد بالا و یا کم در شرایط تنش نمی‌باشد. آنچه از مجموع نتایج تجزیه هیمن برمی‌آید این است که واریانس افزایشی و غیرافزایشی اکثر صفات معنی‌دار بود. کنترل ژنتیکی صفت توسط اثرات افزایشی نشان‌دهنده امکان اصلاح این صفات به‌واسطه گزینش در نسل‌های اولیه می‌باشد و کنترل ژنتیکی صفات توسط اثرات افزایشی و غالبیت بیانگر این مسئله است که گزینش برای این صفات در نسل‌های بعدی مؤثر خواهد بود. بررسی مقادیر

نتایج حاصل از تجزیه گریفینگ در صفات مختلف نشان داد که در شرایط بدون تنش و تنش والد بک‌کراس روشن در اکثر صفات دارای ترکیب‌پذیری بالا و افق در اکثر صفات دارای ترکیب‌پذیری پایینی بود. والد محلی سرخ‌دانه در دو شرایط ترکیب‌پذیری عمومی خوبی داشت و بقیه والدین در حالت بینابینی قرار داشتند. این نتایج بیانگر آن است که بک‌کراس روشن والدی مناسب و افق والدی نامناسب به لحاظ ترکیب‌پذیری عمومی در شرایط آب و هوایی بیرجند جهت تلاقی با سایر ارقام می‌باشد. بررسی دورگ‌ها نشان داد که والد افق که دارای ترکیب‌پذیری عمومی پایینی در شرایط بدون تنش بود دورگ‌های نامناسب را در این شرایط تولید نمود. دورگ‌هایی که در شرایط بدون تنش بالاترین بودند در

اثرات غیرافزایشی ژن‌ها سهم بیشتری از اثرات افزایشی را در اکثر صفات به خود اختصاص دادند (Kheirella *et al.*, 1993). مقدار وراثت‌پذیری خصوصی برای عملکرد دانه ۰/۲۵ و ۰/۲۰ و وراثت‌پذیری عمومی ۰/۹۰ و ۰/۹۸ به ترتیب در شرایط بدون تنش و تنش بود، لذا تأثیر محیط در این صفت بسیار بالا و از روی فنوتیپ گیاه نمی‌توان به ژنوتیپ آن پی‌برد. بنابراین لازم است که از روی صفات دیگر مانند وزن سنبله، تعداد دانه در سنبله، طول سنبله، عملکرد بیولوژیک، طول پدانکل و ارتفاع بوته که با عملکرد همبستگی بالا و وراثت‌پذیری بالایی نیز داشتند برای انتخاب گیاهان با عملکرد بالاتر استفاده نمود.

پارامترهای ژنتیکی نشان می‌دهد که مقدار این پارامترها برای اثرات غیرافزایشی بیشتر از اثرات افزایشی بود؛ به عبارت دیگر نقش اثرات غالبیت در کلیه صفات بیشتر است که با مطالعه خیرالله و همکاران (Kheirella *et al.*, 1993) مطابقت دارد. بررسی پژوهش‌های محققین دیگر نشان می‌دهد که در برخی از صفات اثرات افزایشی مهم‌تر از غیرافزایشی بوده است، در حالی که در مطالعه دیگر دقیقاً برعکس آن اتفاق افتاده است. در مطالعه انجام شده توسط احمدی و همکاران (Ahmadi *et al.*, 2003) اثرات افزایشی ژن‌ها از اهمیت بیشتری در مقایسه با اثرات غیرافزایشی برخوردار بود، در حالی که در مطالعه‌ای دیگر

References

- Ahmadi, J., Zali, A., Yazdi-Samadi, B., Talei, A.R., Ghannadha, M.R. and Saidi, A. (2003). Investigation of combing ability and action of genes under drought stress conditions using Diallel analysis. *Iranian Journal of Agricultural Science*, **34(1)**: 1-8 (In Persian).
- Costa, R., Pinheiro, N., Ameid, A.S., Gomes, C., Coutinho, J., Coco, J., Costa, A. and Nacas, B. (2013). Effect of sowing date and seeding rate on bread wheat yield and test weight under mediterranean conditions. *Emirates Journal of Food and Agriculture*, **25**: 951-961.
- FAO. (2017). Food and Agriculture Organization. Accessed 20 January 2020, from <http://fao.org/crop/statistics>.
- Gol-Abadi, M., Arzani, A. and Mirmohammady Maibody, S.A.M. (2008). Genetic analysis of some morphological traits in durum wheat by generation mean analysis under normal and drought stress conditions. *Seed Plant*, **24(1)**: 99-116 (In Persian).
- Griffing, B. (1956a). Concept of general and specific combining ability in relation to Diallel crossing systems. *Australian Journal of Biological Science*, **9**: 463-493.
- Griffing, B. (1956b). A generalized treatment of the use of Diallel crosses in quantitative inheritance. *Heredity*, **10**: 31-50.
- Hayman, B.I. (1954). The theory and analysis of diallel crosses. *Genetics*, **39**: 789-809.
- Khahani, B., Bihamta, M.R. and Naserian, B. (2018). Estimation of general and specific combining Abilities of morphological traits and grain yield in bread Wheat. *Journal of Crop Breeding*, **10(25)**: 53-62 (In Persian).
- Kheirella, K.A., Defrawy, M. and Sherif, T. (1993). Genetic analysis of grain yield, biomass and harvest index in wheat under drought stress and normal moisture conditions. *Asian Journal of Agriculture Science*, **24**: 163-183.
- Kjeldahl, J. (1883). Neue methode zur bestimmung des sticks offs in organischen körpern. (New method for the determination of nitrogen in organic substances). *Zeitschrift für Analytische Chemie* **22(1)**: 366-383.
- Makumbi, D., Alvarado, G., Crossa, J., and Burgueño, J. (2018). SASHAYDIAL: A SAS program for Hayman's diallel analysis. *Crop Science*, **58**: 1605-1615.
- Manjit, S.K. (2003). *Handbook of Formulas and Software for Plant Geneticists and Breeders*. Haworth Press/CRC Press, Binghamton, New York, USA.
- Mather, K., and Jinks, J.L. (1971). *Biometrical Genetics: the Study of Continuous Variation*. Chapman and Hall, London, UK.
- Mohammadi, M., Sharifi, P., Karimizadeh, R. and Rostaei, M. (2017). Evaluating the genetic parameters for some morpho-physiological traits in wheat using diallel analysis. *Cereal Research*, **7(3)**: 343-356.
- Mondal, A.B. and Dasgupta, T. (1998). Diallel analysis in wheat. *Indian Journal of Genetic and Plant Breeding*, **48**: 167-170.

- Nanda, G.S., Virk, P.S. and Gill, K.S.** (1983). Diallel analysis over environments in wheat. *Indian Journal Genetics*, **38**: 220-224.
- Sadeghzadeh-Ahari, D., Sharifi, P., Karimizadeh, R. and Mohammadi, M.** (2015). Estimation of genetic parameters of morphological traits in rainfed durum wheat (*Triticum turgidum L.*) using diallel method. *Plant Genetic Researches*, **2(1)**: 45-62.
- Sadeghzadeh-Ahari, D., Sharifi, P., Karimizadeh, R. and Mohammadi, M.** (2018). Estimation of genetic parameters of yield and yield components in rainfed durum wheat through diallel cross. *Journal of Crop Breeding*, **10(25)**: 176-184.
- Sharma, S., Iqbal, K. and Singh, K.P.** (1980). Heterosis and combining ability in wheat. *Crop Improvement*, **13(1)**: 101-103.
- Zare, M., Chogan, R., Majidi-Heravan, E. and Bihamta, M.R.** (2008). Generation mean analysis for grain yield and its associated traits in maize. *Seed Plant*, **24(1)**: 63-81 (In Persian).

Investigation of General and Specific Combining Ability and Genetic Analysis of Different Traits of Bread Wheat under Non-Stress and Drought Stress Conditions

Mohammad Zabet^{1,*}, Amir Ebrahimzadeh², Zohreh Alizadeh³
and Ali Reza Samadzadeh⁴

- 1- Associate Professor, Department of Agronomy and Plant Breeding, Faculty of Agriculture, University of Birjand, Birjand, Iran
- 2- Former M.Sc. Student, Department of Agronomy and Plant Breeding, Faculty of Agriculture, University of Birjand, Birjand, Iran
- 3- Assistant Professor, Department of Agronomy and Plant Breeding, Faculty of Agriculture, University of Birjand, Birjand, Iran
- 4- Instructor, Department of Agronomy and Plant Breeding, Faculty of Agriculture, University of Birjand, Birjand, Iran

(Received: November 4, 2019 – Accepted: January 26, 2020)

Abstract

The production of new and compatible cultivars to different environments is one of the most important goals for the breeders. The crossing new cultivars and the selection of superior genotypes for desirable traits among their offspring is a method that has always been used by breeders. 28 genotypes obtained from the crossing of a 7×7 one-way diallel experiment consisting of seven parents (Alvand, Anfarm9, Chamran2, BC Roshan, Qods, Ofogh, local variety Sorkh-dane) and their 21 hybrids were investigated in a randomized complete block design with three replications in the research field of the Faculty of Agriculture of University of Birjand (Iran) under non-stress and drought stress conditions. The analysis of variance showed a significant difference among genotypes for all traits. Mean squares of GCA and SCA were significant for all traits under non-stress and stress conditions, so, there were additive and non-additive components of heritable variance in all traits. The BC Roshan parent had the high combining ability and Ofogh parent had the lowest combining ability in most traits in non-stress and stress conditions. In both conditions, BC-Roshan $\times$ Chamran2, Sorkh-dane $\times$ Qods and Ofogh $\times$ Anfarm9 hybrids had the highest yield and yield dependent traits. Hayman's variance analysis showed that component a (additive genetic diversity), component b (dominance genetic diversity), component b1 (heterosis), component b2 (heterosis specifically for each parent), and component b3 (specific dominance deviation per cross) were significant in both conditions in all traits. The Hayman's analysis confirmed the results of Griffing's analysis.

Keywords: Additive effects, Diallel, Dominance effects, Griffing analysis, Hayman analysis

---

* Corresponding Author, E-mail: mzabet@birjand.ac.ir